

SZILÁGYI ÁKOS

A GYŰLÖLET BIZTONSÁGA

„Régóta, régóta már, hogy a gyűlölet
biztonságában élt.”

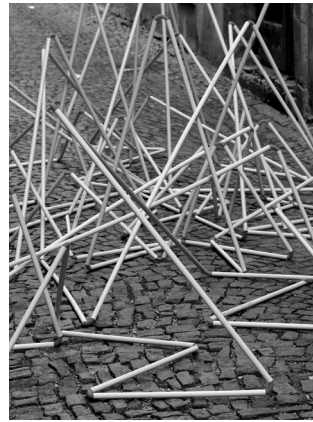
ELIAS CANETTI

Homo sum, nihil humani a me alienum puto. A Terentius Afer római szatíráírótól – egy felszabadított rabszolgától – származó szállóige eredetileg csak az emberi természet gyarlóságaira vonatkozott, olyan helyzetekre, amelyekben e szégyellnivaló gyarlóságok, leplezendő fogyatkozások, kárhoztatott késztetések és hajlamok hirtelen felszínre kerültek. A mondással egy szituáció kínosságát, nevetségességét oldhatták fel azzal, hogy aki mondta, mintegy közös emberi természetként vette magára embertársa vétkét, gyarló, illetlen viselkedését: „mit tehetnénk? hisz emberek vagyunk, ember vagyok én is”.

A humanizmus korától a mondás már nem egy konkrét szituációra, hanem magára az „emberi szituációra”, a *condition humaine*-re vonatkozott, erkölcsi hangsúlyt kapott, napjainkban pedig az *idegenről* szóló emberjogi és kulturális antropológiai diskurzusok háttérén Terentius mondása akár egy új társadalomfilozófia alapja is lehetne.

1

■ Akárhogy értette is a római szerző, amit mondott, és akárhogy értelmezték is azt később mások, bizonyos, hogy a mondásban az *idegenség* határai egybeesnek az *emberi* határaival. Ahol véget ér az *emberi* tartománya, kezdetét veszi az

...megront, megmérgez,
megerőszakol,
betegséget terjeszt,
élősködik, a közösség
életgyökerén rág,
aláássa életvilága
alapjait, feldúlja
otthonát, elveszi
munkáját,
megkaporintja lelkét,
leigázza, kirabolja,
és így tovább...

idegenség, és megfordítva: ahol megszűnik az idegenség, kezdődik az emberi. Az idegen óhatatlanul a nem-emberi jelentését vette föl magába. Semmi, ami emberi, nem lehet idegen, mármint *az ember számára idegen*. Kétféle idegenség van: az egyik *igazi*, és a nem-emberi tartományát öleli fel, a másik *látszólagos*, és emberi természetű. Ez utóbbi esetben csak fel kell ismerni a látszólagos idegenségben – szokatlanságban, furcsaságban, rendkívüliségben – az emberit, és azonmód lehull róla az idegenség álarca. Ha azonban a felismerés lehetetlen – mellékes most, miért: azért, mert valaki vaknak bizonyul az emberire, vagy mert az idegenség mértéke meghaladja az ember felismerő képességét –, akkor az idegenben a nem-emberi jelenik meg – taszítóan és félelmesen, ellenségesen és fenyegetően.

Az idegenségnek, bármilyen jelentést tulajdonítsanak is neki, az embertől függetlenül, az emberre való vonatkozás nélkül nincs értelme. Nincs ember – nincs idegenség. Bizonyos vallási rendszerekben és filozófiákban maga az ember az idegen, mármint idegen az anyagi-testi világban, méghozzá *idegen eredetűre* – fény-természetűre – büszke idegen: *allogenész*, ahogy a gnosztikusok mondták, és *szerecséltlen idegen* a világ szakadékába vetett Szüszifosz, akinek létezése maga az abszurditás, ahogyan azt az egzisztencialisták, az ókori gnosztikusok e kései szellemi örökösei gondolták. Természetesen minden azon múlik, hogyan tekint magára az ember, minek tekinti magát: szellemnek vagy anyagnak, anyagnak vagy állatnak, Arielnek vagy Calibannak, esetleg mindkettőnek egyszerre, netán valamilyen harmadik fajtának, köztes lénynek. A kérdés az, hogyan határozza meg magát az ember a világban és a világot magával szemben. Ez fogja ugyanis meghatározni a nem-emberi és vele együtt az idegen fogalmi terjedelmét.

Az ember zoon politikon, azaz *lényegét tekintve* társadalmi és nem biológiai lény. Az egyetlen lény, aki képes a világra, sőt önmagára is idegenként tekinteni, képes mássá válni, mint ami, beleértve ebbe nem-emberré válását is. Hiszen csak egy emberről mondható el, hogy „állattá vált”. Egy állat sosem *válhat* állattá, és ugyanígy nem válhat emberré sem. Az ember az egyetlen lény, aki nem egyszerűen létezik, hanem tudja, hogy létezik, és tudja, hogy meghal; az egyetlen lény, aki *levésben*, azaz szüntelen mássá válásban, keletkezésben van. Az emberré válás mint természetfolyamat (*hominizáció*) rég lezárult, de az emberré válás mint társadalomfolyamat épp csak elkezdődött. Attól, hogy természeti értelemben az emberiség kezdettől fogva *egyetlen fajt* alkotott, társadalmi értelemben – az erre való ráeszmélés értelmében – még ma sem alkot egyetlen fajt, habár – minden törés, elkanyarodás, visszakozás ellenére – egyre közelebb kerül hozzá. Nemzetközi jogi értelemben legalábbis – az egyetemes emberi jogok deklarálása óta – egyetlen emberi faj létezik, és az elvárt emberjogi norma az, hogy minden egyes ember – bőrszínétől, etnikai vagy nemzeti hovatartozásától, szociális helyétől, vallási kultúrájától függetlenül – úgy tekintsen minden másik emberre, mint *ugyanannak a fajnak* a képviselőjére, tehát mint „fajtársra”, azaz embertársra és *nemidegenre*. Hosszú történet, míg az emberi faj egysége természeti adottságból társadalmi adottsággá, puszta létből öntudattá válik, és minden egyes másik emberről lehullik a *nem-ember* idegenségének álarca, hogy előtűnjön mögüle az igazi arc, az ember arca és benne a felcserélhetetlenül egyes ember személyes méltóságához tartozó egészen másfajta idegenség: az el nem tárgyiasítható, nem birtokolható *emberi arc* büszke idegensége, amelyről Ady beszél: *Minden ember fenség, titok, észak-fok, idegenség*.

■ Az emberi és nem-emberi *határai* a csoportos és egyéni tudatban, világerzékelésben és beszédmódban kultúránként és koronként, sőt helyzetenként is változnak, ahogy változik az embernek mint az idegenség kritériumának az *alkalmazása* is. Az egyik esetben e kritérium alkalmazásának elhatároló, kizáró-kirekesztő, megbélyegző funkciója van, a másikban – épp ellenkezőleg – befogadó, az emberi határát minden irányban kiterjesztő funkciója.

Az emberi tartományának kiterjedtsége és minősége attól függ, hol, milyen eszközökkel, milyen módon és ki vagy mi – egyház, állam, párt, joghatóság, társadalmi csoport, természettudós, moralista, pedagógus, ideológus – húzza meg az emberit a nem-emberitől – mint idegentől – elválasztó határokat. Ezek a határok csak az archaikus törzsi világban öltenek áthághatatlan, bizonyos értelemben *természeti* jelleget, amikor az idegen törzs tagjait nem-embeknek – majmoknak, tetűpetéknak, démonoknak stb. – tekintik, akik csak – bosszantóan és nevetséges módon – „embernek” álcázzák magukat, s már pusztán ezért pusztulniuk kell, nincs helyük az emberi világban, nincs joguk az élethez. (A modern politikai közösség tömegmédiумokkal – uszítással és indoktrinációval – végrehajtott *tribalizációja* egyes nemzetállamokban jól mutatja, miről is van itt szó, és hová, milyen vérfürdőkhoz, néptámadásokhoz vezet az archaikus törzsi állapotnak még a politikai szimulációja is.)

Az archaikus *törzsi idegen* – abszolút idegen: idegensége abból fakad, hogy a nem-emberek törzsébe tartozik. E vele született, természeti adottságként fölfogott, taszító és veszedelmes idegenség megszüntethetetlen és megváltoztathatatlan: *az emberivel azonosított törzs világának határát nem-emberek nem léphetik át.* Ennél valamivel, de csak valamivel haloványabb az a határ, amely a *vallási idegent* választja el a vallási bennszülöttől, mert – legalábbis a monoteista vallásokban – a „mózesi megkülönböztetés” (Jan Assmann) csaknem olyan élesen osztja ketté az emberi világot igazhitűekre és hitetlenekre („pogányokra”), bennszülöttekre és idegenekre, tisztákra és tisztátalánokra, jókra és gonoszokra, mint a törzsi határ. Az idegen, ha most már nem is természeti, hanem szellemi – vallási és erkölcsi – értelemben a nem-ember kategóriájába csúszik át: sötét, fenyegető, ördögi erők eszköze, szövetségese vagy megtestesítője, de a határ – lévén nem természet adta – nem teljesen áthághatatlan: a vallási idegen az igaz hit felvételével megszabadulhat idegenségétől, a megtéréssel levetheti nem-ember mivoltát, és bebocsátást nyerhet az emberi világba.

A kétfajta – törzsi és vallási – idegenség közelségét és vészterhes következményeit az idegenekre, idegenné válókra, idegennek bizonyulóakra kellő szemléletességgel mutatja az új, mózesi vallás alapító elbeszélésében – a Kivonulás Könyvében – maga Mózes fellépése saját idegenné vált, azaz a bálványimádás bűnébe visszaesett, az Egy Istent eláruló népével szemben: „Mikor Mózes látta a magáról megfélemlített népet – mivel Áron engedte, hogy ellenségei közepette átadja magát a bálványimádásnak –, Mózes a tábor kapujához lépett és ezt kiáltotta: »Aki az Úrral tart, jöjjön hozzám!« A leviták mind odagyűltek hozzá. Mózes ezt mondta nekik: »Ezt mondja az Úr, Izrael Istene: mindenki kösse a kardját oldalára. Járjátok be a tábort egyik kaputól a másikig és öljétek meg testvéreiteket, barátaitokat, rokonaitokat is.« A leviták végrehajtották Mózes parancsát, és azon a napon közel háromezer férfi esett el a népből. Ekkor Mózes így szólt:

»Ma az Úr papjainak bizonyultatok, egyik a fia árán, a másik a testvére árán, ezért ő ma megáld benneteket.«” (Kiv 31,26–32,29)

3

■ A kereszténységben a Gonosz – a héber „Sátán”, vagyis „Ellenség” szó új, kibővített jelentésében – az ontológiai idegen, az Idegen maga. Nem a valaki számára idegen, a bizonyos helyzetekben és körülmények között idegen, hanem a Lét-idegen, Isten-idegen és ezért egyszersmind emberidegen is. Az idegennek ehhez a felfogásához – mint ismeretes – a *Vulgata*, a Biblia első latin fordítása kínálta a táptalajt, Szent Jeromos ugyanis a jelzői *alienust* több ízben főnévként fordította, ezáltal megszemélyesítve és szubsztancializálva jelentését. Az idegen ettől kezdve az ördög és az ő szolgálói. Cassiodoros a Zsoltáros (108, 9) szavait – „és elrabolják az idegenek az ő munkája gyümölcsét” - kommentálva ezt írja: „Az idegenek (*alieni*) – a tisztátalan lelkek, akiknek az ördög mint rabszolgáinak megparancsolja, hogy ártsanak. Joggal nevezi őket a Szentírás »idegeneknek«, mert nekik valóban nincs bejárásuk Isten országába...” Nagy Szent Gergely pedig – Jób könyvét kommentálva ezt kérdezi: „Kit neveznek idegennek, ha nem a lázadó angyalt?” – vagyis a Sátánt.

Nemcsak az iszlám tekinti hitetleneknek, azaz vallási idegeneknek, az „ördög szolgálóinak” a keresztényeket, hanem – megfordítva – a kereszténység is a muszlimokat. A középkori krónikákban rendre ilyen neven szerepelnek a Nyugatot katonailag fenyegető törökök: az „Úr ellenségei” (*inimici Domini*), az „ördög kísérete” (*satellites Diaboli*), az „Isten és a szent kereszténység ellenségei” (*inimici Dei et sanctae Christianitatis*). A vallási idegen – az istentelen, mert hamis istent vagy az igaz Istent hamisan imádó pogány vagy eretnek – az ontológiai Idegennel, vagyis a Sátánnal kerül rokonságba, nem vetélytárs, nem ellenfél, nem *jogos* ellenség (*enemy*), hanem az ember (az Isten teremtette emberi faj) létére törő ősellenség (*foe*), akit meg kell semmisíteni, és ezért minden eszköz megengedhető vele szemben.

A középkori keresztény világban azonban a külső vallási idegenek (a keresztény világot katonailag is fenyegető törökök) és a belső vallási idegenek (a diaszpóra zsidósága) más-más megítélés alá estek. A középkori jogi és teológiai felfogással összhangban az egész emberi társadalom Krisztus misztikus teste (*corpus Christi*) volt, amely – saját testrészeiként – foglalt magában minden korporációt, minden *universitast*, beleértve a zsidó *universitast* is. A zsidó közösség sem került tehát kívül az *egyetemes testen*, annak különálló tagját képezte, amelyet azonban igyekeztek a keresztény társadalom többi tagjától minden módon elkülöníteni. A határ – legalábbis teológiailag és jogilag – a társadalmon, a misztikus testen belül húzódott. A zsidó közösségek a keresztényektől elzártan éltek, és külön jog vonatkozott rájuk; közvetlenül az uralkodótól függtek, aki az idegenek és a kereskedők hagyományos párfogója volt.

A *corpus Christi* keresztény teológiai koncepciójával mindenesetre – és a hangsúlyt most erre helyezném – egy egészen új, egyetemes emberkép és emberiségfogalom jelent meg, amely nemcsak az „igazhitűeket” (a keresztényeket) foglalta magában, hanem a „hitetleneket” (a nem keresztényeket), közelebbről a zsidókat mint *belső* vallási idegeneket, akik egyszer majd, közvetlenül a világ vége – az Utolsó Ítélet – előtt *levetik* idegenségüket, és Krisztus misztikus testében eggyé válnak a keresztényekkel, az osztoottság, a határvonal pedig megszűnik.

A zsidók idegensége a középkori társadalomban – legalábbis a teológiai doktrína szintjén – feltételes és ideiglenes, hiszen csak „vakságuk” – hogy nem ismerték föl Jézusban a Messiást – választja el őket a keresztényektől. Ugyanaz, ami a zsidóság számára az Ószövetséget élesen elválasztja az Újszövetségtől, a keresztények számára éppen összeköti. Ha a középkori keresztény társadalom nem úgy tekintett volna a vallási belső idegenekre – a zsidókra –, mint potenciális keresztényekre, akikben megvan, méghozzá nem szubjektíve, hanem üdvtörténetileg megalapozottan a kereszténnyé válás képessége, akkor mégoly izoláltan is aligha lehettek volna Krisztus testének alkotórészei, és elkerülhetetlenül ontológiai idegenekké, a Gonosz megtestesítőivé kellett volna válniuk, akiket vagy ki kell űzni, vagy tűzzel-vassal kiegészíteni a keresztény társadalom szent testéből. Ám pontosan így jelent meg a zsidóság a középkori társadalmak népi képzeletvilágában, amelyben a zsidóság – szöges ellentétben a teológiai doktrínával – az *ontológiai idegen* sátáni vonásait viselte magán. A Gonosszal azonosított, a kereszténnyé válásnak minden, még eszkatologikus potenciáljától is megfosztott zsidóság a Kárhozat Fia – Júdás – „Krisztus-gyilkos” népévé vált, amelyet nem ideiglenesen izolálni, hanem örökre eltávolítani kell a keresztény társadalom testéből, ami tömeges népirtásokban, pogromokban, illetve a zsidók kiűzésében valósult meg a középkori Nyugat országaiban (az első kereszties hadjárat Szentföldre induló seregei abban a „szent hitben” mérsárolták a zsidókat, hogy a Megváltó gyilkosainak ivadékait büntetik meg).

A keresztény teológusok ugyanakkor igyekeztek föloldani az ellentmondást a *corpus Christi* tagjának tekintett belső idegenek – a zsidó *universitas* – és a keresztény társadalom többi *universitasai* között. Egyfelől a zsidókat ők is „Krisztus-gyilkosokként”, a Megváltót felismerni képtelen, vakon tévelygő népként mutatták be; másfelől azonban olyan népként is, amelynek szeméről az Utolsó Ítéletkor majd lehull a lepel, vaksága véget ér (a Krisztus egyházával, az Ecclesiával szembeállított Zsinagógát leggyakrabban egy szemén kötést viselő női alak allegorizálta a középkori ábrázolásokon), felismeri a Megváltót, és maga is kereszténnyé válik. A *velatio/revelatio* doktrínájának megfelelően Istennek az Ószövetségben még rejtett, lepel alatt maradt s így láthatatlan Igazsága (Krisztus) az Újszövetségben válik leplezetlenné, láthatóvá. Az idők végén, amikor tehát a zsidóság szeméről is lehull a lepel, létrejön végre az összhang (*concordatio*) az Ó- és az Újszövetség között.

4

■ Amit a társadalmi térben valamilyen – kulturális vagy szociális, vallási vagy politikai kritérium szerint – az embertől idegenként különítenek el az *emberi* világtól, az – átmenetileg vagy végleg – a *nem-emberivel*, az *embertelennel*, *valami félelmetessel* és *ellenségessel* azonosul. A félelmetes, a frusztráló idegen azonban nemcsak a gonosz, az elátkozott, a rontást hozó démoni képét öltheti, hanem a szent, a gyógyító, a rontást elhárító isteni képét is, attól függően, hogy a nem-emberi az *emberin innenit* vagy *emberalattit* (a démonikusát, az ördögöt) jelenti-e, vagy az *emberen túlit* vagy *emberfelettit* (a numinózust, az istenit). Mivel az ember mindkét elképzelt nem-emberi világgal folyamatosan érintkezésben van, mindkét idegenséggel „kezdenie kell” valamit. Tulajdonképpen mindkét idegenséggel ugyanazt teszi, csak ellentétes előjellel: elválasztja magától, elszigeteli, kizárja az *emberi* világból, körülsáncolja, izolálja. Csakhogy az egyi-

ket azért zárja ki, hogy emberfölötti erőként leboruljon előtte, tisztelje és szolgálja, hogy a profán világból kihasított helyet építsen kultusza számára (a „szent” szó a héberben [kadód, kódés] és a görögben [temenosz] egyaránt azt jelenti: kihasított, elkülönített, körülkerített), és e szent helyen rituális kapcsolatba léphessen vele (religio). A másik, az emberalatti idegenséget viszont úgy zárja ki az emberiből, hogy a föld alá, az alvilágba száműzi, egyfajta karanténba zárja, hogy véletlenül se kelljen érintkeznie vele, távol tartsa magától a démonikus idegen ártó, mérgező, fertőző hatalmát.

A nem-emberi váratlan felbukkanása az idegenségben mindkét esetben (cso-da és csapda, megmentő kegyelem és elveszejtő kísértés) frusztrálóan hat, csak a gúzsba kötő félelem feloldása egyik esetben a *negáció* – a regresszió, a menekülés, a taszítás és viszolygás – lelki reakciójában valósul meg, a másik esetben viszont az *affirmáció*, az *igenlés* – az istenivel való azonosulás, a hódolás és rajongás – extatikus útját követi. Mindkét esetben jelen van a negáció mozzanata, csak az egyikben ez a negáció a másik emberre, a másik esetben pedig magára a negálóra irányul. Magamagát tagadja, hogy ezáltal megszűnjön különállása az istenségtől, ő maga is idegen, csak a pozitív értelemben vett idegen – az emberfölötti Isten része – lehessen. Az emberi megszűnése egyik esetben a legnagyobb rossz; a másik esetben viszont a legnagyobb jó, maga a kegyelem, hiszen az ember istenülését, istenivé, szentté válását jelenti (ahogyan a Bibliában áll: „Szentek legyetek, mert én, Jahve, a ti istenetek, szent vagyok” Lev 19,2; 20,26).

A szenvedélyek világában az *affirmáció* – a nem-emberivel, az abszolút idegennel mint legfőbb jóval való azonosulás – a szerelemnek, a *negáció* – az abszolút idegennel mint ördögi rossznak az elutasítása – pedig a gyűlöletnek felel meg.

5

■ A másik emberben megjelenő *nem-emberi* a látott-érezkelt és/vagy elképzelt idegenség *érzésének* mértékétől függően vált ki kisebb vagy nagyobb frusztrációt, erősebb vonzást vagy taszítást valakiből. Ha az idegenség nem a közös képzelet – a vallási vagy politikai képzelet – megszilárdult konstrukciója, hanem alkalmi tapasztalat, benyomás csupán, ha a másik embertől nem ontológiai szakadék választ el, hanem csak kulturális és szociális távolság, akkor a frusztráló idegenségre adott reakció is gyenge lesz, az idegenség érzése könnyen elhomályosul vagy szertefoszlik: a *nem-emberi*, az *embertől idegen* átkerül az *emberi* tartományába, a képzelet számára nem marad elégséges táptalaj a szenvedélyes igenlés (a szerelem) vagy a szenvedélyes tagadás (a gyűlölet) számára.

Más a helyzet, ha az idegenségnek egyáltalán nincs tárgyi alapja, ha merőben képzeleti alkotás, például ha egy általunk egyébként jól és közelről ismert személy (vagy társadalmi csoport) *képe* tagolódik ki az *emberi* világból, és változik át – mintegy varázsütésre – idegenné: *fokozhatatlanul idegenné*, *szörnyen idegenné*, *taszítóan idegenné*, avagy – ellenkezőleg – *elbűvölően idegenné*, *varázslatosan (egzotikusan) idegenné*, *vonzóan idegenné*. A varázsütésre lényegében kétféle válasz, kétféle „visszaütés” érkezik. Ha a varázst „gonosznak”, „veszedelmesnek” érzékelik, akkor diabolizálják az idegent, ha pedig jótékonynak, boldogsággal kecsegtetőnek, akkor istenítik, hogy vagy így, vagy úgy szüntessék meg, győzzék le váratlan és ijesztő idegenségét. Vagy egy emberfölötti lény istenképeként, vagy egy emberalatti szörny démonképeként kerül a maga helyére az

emberiként elképzelt és igenelt világban. E kétféle idegenség, e két ellentétes előjelű szenvedély, a szerelem és a gyűlölet oly gyakran és oly könnyen mennek át egymásba, hogy olykor egyetlen szóban vonják össze őket: *hassliebe* – gyűlölet-szerelem.

A másik ember átváltozása a *vágyképben* abszolút idegenné – a vágy irányultságától függően – vagy átokként (megkötöző gonosz varázslatként), vagy csodaként (felszabadító, égbe emelő varázslatként) jelenik meg. Az abszolút idegenné vált másik képe – a szerelmi vágy és a gyűlöletvágy ellentétes torzító tükreiben – vagy a pokol *démonikus*, vagy a paradicsom *apokaliptikus* archetípusa szerint épül fel. Northrop Frye különböztette meg így a képzelőerő kétféle irányultságát, amely minden képzleti alkotásban – mítoszban, mesében, álomban, költészetben – tetten érhető. Apokaliptikusnak – a görög szó eredeti jelentésére és újszövetségi értelmére utalva – azt a képviséget nevezte, amelyben a vágy beteljesül, helyreáll a lét eredeti teljessége, *megjelenik* az igazi – az isteni – realitás, a megváltott lét örömteli valósága; démonikusnak ezzel szemben a vágy megghiúsulásának, a kudarcnak, a megfosztottságnak a képi világát nevezte mindazt, amit az emberi vágy irtózáttal hárit el, aminek bekövetkezésétől szorong. Ennek megfelelően a szerelemvágyban az abszolút idegenné vált másik az apokaliptikus, a gyűlöletvágyban pedig a démonikus képzelet archetípusaiban jelenik meg: az egyikben vonzó, minden emberi vágy beteljesülését ígérő istenképként, a másikban sötét erőként, pusztulással fenyegető, félelmetes démonként. A szerelmes közeledni akar a vágy isteni tárgyához, el akarja érni, közelében akar lenni, bele akar olvadni. A gyűlölettől eltelt ember vágya ezzel szemben negatív: a lehető legtávolabbra tolná el magától tárgyát, olyan távolra, hogy ne is lássa, hogy megszűnjön létezni, ha pedig ez nem lehetséges, ő maga szüntesse meg a tárgy létezését. Ahogy *Etikájában* Spinoza írja: „aki szeret, szükségképp azon van, hogy szeretetének tárgya jelen legyen és megmaradjon; s viszont az, aki gyűlöl, azon van, hogy gyűlöletének tárgyát eltávolítsa és megsemmisítse.”

A *démonikus képzeletben* a félelmetes, a fenyegető, a kaotikus, a pusztító ölt képet, tehát mindazt, amit a vágy elhárít. A *lidércnyomás*, a *bűnbak*, a *rabság*, a *kín* és *zavar* világa ez – mint Frye írja –, a *hiábavaló* vagy *eltékozolt* munka világa; a *romok*, *katakombák*, *kínzóeszközök világa*, amelyben az *ostobaságnak* építenek monumentális emlékműveket. A démonikus képzelet a létezés poklához kapcsolódik. A művészetben Bosch *Ezeréves Birodalom* című triptichonjának bal oldalszárnya, az irodalomban pedig olyan művek sokasága példázhatná ezt, mint Dante *Infernója*, Kafka *Átváltozása és Fegycgyarmatonja*, Orwell *1984-e*, Sartre *Zárt tárgyalása*, Koestler *Sötétség délbenje* vagy Nabokov *Meghívás kivégzésre* című regénye. Mivel ebben a világban minden visszájára fordul, egyik fő kifejezésformája a paródia. A démonikus archetípus sok tekintetben a maga egészében az apokaliptikus archetípus visszája – *démonikus paródia*: a Pokol – Paradicsom-paródia, a Sátán Isten-paródia, az Anti-Krisztus Krisztus-paródia, a társadalmi vetületben pedig a totalitárius „faji” vagy „etnikai állam” nemzetállam-paródia, a totalitárius kommunista állam szocializmusparódia, vagy mai példával: az úgynevezett „iszlám állam” teokráciaparódia és ummaparódia, az illiberális demokrácia demokráciaparódia és így tovább. E visszájára fordult démonikus világban – írja Frye – *két pólus létezik*: a türannusvezér, aki akkor uralja a lojalitást, ha eléggé egocentrikus ahhoz, hogy megjelenítse követői kollektív énjét. A másik pólus pedig a feláldozandó személy vagy csoport – a *pharmakosz* –, akit meg kell ölni, hogy a többiek erősebbek legyenek, és biztonságban érez-

zék magukat. A pharmakosz nem más, mint a gyűlölet vágyfantáziáiban megjelenő idegen – a gyilkos idegen, a kűtmérgező idegen, a fertőző idegen - démonikus képe.

6

■ Az abszolút idegen a félelmi fantáziákban romlással és végpusztulással fenyegető rém: megront, megmérgez, megerőszkol, betegséget terjeszt, élőszkodik, a közösség életgyökerén rág, aláássa életvilága alapjait, feldúlja otthonát, elveszi munkáját, megkaparintja lelkét, leigázza, kirabolja, és így tovább, ameddig csak rémlátomással bírja a politikai képzelőerő. Csakhogy azt az agressziós készletet, amely a gyűlöletben ugrásra készen lapul, a gyűlölet félelmi fantáziáiban éppen a gyűlölet tárgyának – vagyis az idegennek – tulajdonítják. A gyűlöletben kifejeződő negáció átcsapása verbális és fizikai agresszióba így most már önvédelemként tűnik fel, elkerülhetetlen és jogos prevencióként vagy ellenagresszióként a *feltételezett, a potenciális, a kezdődő és a jövőben bekövetkező agresszióra*, illetve az idegen agresszióként értelmezett *puszta létezésére*: „világba tolokodására”, „zavaró társadalmi jelenlétére”, „élethez való konok ragaszkodására”. A félelmet keltő idegenben feltételezett – lappangó, bármikor kitörni kész, csak alkalomra váró – rosszat a gyűlölet *paranoid vágygondolkodásában* egyetlen módon lehet elhárítani: a félelem okának, a jón tenyésztő rossznak, a „kórokozó” és „károkozó” idegennek a világból – a „mi” világából – való kiiktatásával: elűzésével, kizárásával, megsemmisítésével.

Az idegeneknek tulajdonított, rájuk vetített, létezésükből eredeztetett összes *elképzelt* rosszat *valóságosan* éppen velük szemben követik el a *képzelt* áldozatok, akik ily módon maguk válnak a legnagyobb, a legtöbb áldozatot követelő, a társadalom alapszövetét romboló, életképességét megtörő rossz hordozóivá. Miközben az idegenekről lehullik a rájuk vetített démonikus álarc, és visszanyert arcukból a kiszolgáltatott *áldozat emberi tekintete* néz ránk, a gyűlölködő, az emberi mivoltából kivetkezett ember vagy embercsoport gyűlölettől eltorzult arca *ijesztően idegenné* válik, *démonikus pofává* torzul.

Modern társadalmakban a gyűlöletfantáziák nem a törzsi vagy a vallási, hanem a *politikai idegenhez* kapcsolódnak, legalábbis akkor, ha válságos korszakokban – az emberek fokozódó biztonságvágyát kihasználva – szabadságellenes politikai erők kerülnek hatalomra az államban, és sikerül elhíttetniük, hogy a katotikus szabadságnak nem a szabadság rendje, hanem a szabadságnélküliség rendje – a zsarnokság káosza – az egyetlen alternatívája. A politikai idegen ezeknek a politikai erőknak a retorikájában és képi reprezentációjában ölt törzsi és vallási jelleget. Mivel hatalmukat és rendszerüket közvetlenül a politikai közönség egészével (a szuverén néppel: a nemzettel) azonosítják, minden politikai ellenlenerő *népidegenné* és *nemzetidegenné* válik, és mindinkább az ontológiai idegen – a törzsi és vallási idegen, a nem-ember és a Sátán démonikus – vonásait ölti magára. Aki a rendszerrel vagy a hatalommal szembehelyezkedik, az most már nem politikai ellenfél, még csak nem is politikai ellenség, hanem mitológiai ellenség, ontológiai idegen, aki egyesíti magában a törzsi és vallási idegen összes taszító és vészterhes fizikai, metafizikai és morális tulajdonságát: állat, gonosz szörny, sátánfajzat, élőszködő. Természetesen a politikai idegennek ez a modern *törzsi-vallási fundamentalizálása*, bárhol kerül is sor rá, a modern tár-

sadalom, a szekuláris állam, a nemzet mint politikai (és nem származási) közösség alapjait ássa alá és dönti esetenként romba.

A szabadságellenes hatalom az idegen bálványképének – a *jövevény* vagy *be-furakodó*, az *összeesküvő* vagy *élősködő*, a *romlásba döntő* vagy *halált hozó* idegen démonikus képének – felállításával igyekszik – magáról elterelve – az idegenek felé terelni a negatív társadalmi indulatokat, azt hitetve el széles társadalmi rétegekkel, hogy biztonságukat egyedül az idegenek fenyegetik, nem a szociális kiszolgáltatottság, a jogfosztottság, és hogy egyedül a magát erre felkent hatalom képes megvédeni biztonságukat a nem létező, maga e hatalom kreálta örök Ellenségtől, a külső és belső idegenek inváziójától.

A gyűlölet tehát szubjektíve egyfajta biztonságot ad azoknak, akik talajvesztésként, káoszként tapasztalták meg válság idején a szabadságot, miközben a valóságban biztonságuk alól éppen kihúzza a még megmaradt emberi, állampolgári és gazdasági talajt is. Aki a szabadság elől menekülve a biztonság karjaiba veti magát, az előbb-utóbb a hatalom biztonságosan – állambiztonságosan – ölelő karjai között ocsúdik fel.

A gyűlölet biztonságba ringatja az oktalanul rettegőt, a biztonság látszatával vakítja el a fenyegetett, a lecsúszóban levő, megroppant egyént vagy közösséget. Azzal, hogy minden bajt, rosszat, nyugtalanítót egy ellenséges, gonosz, idegen világba száműz, egyszersmind meg is szabadul tőle. Most már csak meg kell akadályozni, hogy a másik világból bármi begyűrűzzön, beszivárogon az ő jól körülbástyázott, biztonságos világába. Föl kell tartóztatni az idegenséget a határain, ki kell szűrni belőle minden idegent, meg kell védeni az idegenek ostromától. A gyűlölet elfedi előle, hogy valójában csak az őt biztonságosan gúzsba kötő, szabadságellenes hatalmat – e valóban idegenné vált hatalmat – védi meg így, és pedig attól védi meg, hogy szembetalálja magát a félrevezetett és kizsarolt társadalommal.

A gyűlölet biztonsága azt is magában foglalja, hogy az ontológiai idegenként misztifikált mindenkori politikai ellenfél negációjával egy éppannyira *negatív* közösség – illuzórikus közösség és identitás – is létrejön, jöllehet a valóságban éppen ekkor és ezzel rombolják le a létező vagy lehetséges társadalmi integráció és politikai identitás alapját. A gyűlölet lángja úgy teremt világosságot a gyűlölködő fejében, hogy kioltja benne az értelem napjának fényét: a rend éjszakája nappali rendnek látszik benne, a szabadság biztonságos rendje káosznak, a zsarnokság tökéletes káosza pedig rendnek és biztonsággnak.